

Tadqiqot.uz

**ЎЗБЕКИСТОН
ОЛИМЛАРИ ВА
ЁШЛАРИНИНГ
ИННОВАЦИОН
ИЛМИЙ-АМАЛИЙ
ТАДҚИҚОТЛАРИ
МАВЗУСИДАГИ КОНФЕРЕНЦИЯ
МАТЕРИАЛЛАРИ**

2021

- » Хуқуқий тадқиқотлар
- » Фалсафа ва ҳаёт соҳасидаги қарашлар
- » Тарих саҳифаларидаги изланишлар
- » Социология ва политологиянинг жамиятимизда тутган ўрни
- » Иқтисодиётда инновацияларнинг тутган ўрни
- » Филология фанларини ривожлантириш йўлидаги тадқиқотлар
- » Педагогика ва психология соҳаларидаги инновациялар
- » Маданият ва санъат соҳаларини ривожланиши
- » Архитектура ва дизайн йўналиши ривожланиши
- » Техника ва технология соҳасидаги инновациялар
- » Физика-математика фанлари ютуқлари
- » Биомедицина ва амалиёт соҳасидаги илмий изланишлар
- » Кимё фанлари ютуқлари
- » Биология ва экология соҳасидаги инновациялар
- » Агропроцессинг ривожланиш йўналишлари
- » Геология-минерология соҳасидаги инновациялар

Crossref

**30 APREL
№27**

CONFERENCES.UZ

**"ЎЗБЕКИСТОНДА ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ТАДҚИҚОТЛАР"
МАВЗУСИДАГИ РЕСПУБЛИКА 27-КЎП ТАРМОҚЛИ
ИЛМИЙ МАСОФАВИЙ ОНЛАЙН КОНФЕРЕНЦИЯ
МАТЕРИАЛЛАРИ
12 - ҚИСМ**

**МАТЕРИАЛЫ РЕСПУБЛИКАНСКОЙ
27-МЕЖДИСЦИПЛИНАРНОЙ ДИСТАНЦИОННОЙ
ОНЛАЙН КОНФЕРЕНЦИИ НА ТЕМУ "НАУЧНО-
ПРАКТИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ В УЗБЕКИСТАНЕ"
ЧАСТЬ-12**

**MATERIALS OF THE REPUBLICAN
27-MULTIDISCIPLINARY ONLINE DISTANCE
CONFERENCE ON "SCIENTIFIC AND PRACTICAL
RESEARCH IN UZBEKISTAN"
PART-12**

ТОШКЕНТ-2021

МАДАНИЯТ ВА САНЪАТ СОҶАЛАРИНИ
РИВОЖЛАНТИРИШ

1. Akramova Gulizarxon Yorqinjon qizi “OMMAVIY MADANIYAT” – MA’NAVIYAT KUSHANDASI	8
2. Mamasidiqov Ibroxim Mamasodiq o’g’li SAN’AT VA UNING SHAKLLANISH TARIXI.....	10
3. Usmonaliyev Ikromjon Murodjon og’li YOG’OCH O’YMAKORLIK SAN’ATI TARIXIDAN	13
4. Mamasidiqova Dilnoza Mamasodiq qizi ANTIK SAN’AT VA MADANIYAT TARIXI.....	15
5. Halimov Ibrohim Alisherovich MUSTAQILLIK SHAROITIDA MILLIY QADRIYATLARIMIZ, URF-ODATLARIMIZNI TIKLANISHI.....	17
6. Yakubova Nafisa Odiljanovna O’QUVCHILARGA BADIY NAQSH ISHLASHDA SHAKILLARINING TAVSIFI USULINI O’RGATISH.....	18
7. Bazarbayeva Aynura Bakhtiyarovna FEATURES OF THE CULTURE OF THE KOREAN PEOPLE.....	20
8. И.Салимова МИЛЛАТЛАРАРО ТОТУВЛИК СИЁСАТИНИ МУСТАҲКАМЛАШДА МИЛЛИЙ МАДАНИЙ МАРКАЗЛАРНИНГ ЎРНИ.....	22
9. Йўлдошева Азиза Зокир қизи ДЕВОРЛАРГА БИТГАН ОЛТИН ХАЗИНА	24
10. Олимхўжа Исломович Каримов УРМА ЧОЛГУЛАР ИЖРОЧИЛИГИДА МИЛЛИЙ ВА МАҲАЛЛИЙ УСЛУБЛАР.....	28
11. Madrimov Bahram Xudoynazarovich MADANIYAT VA SAN’AT SOHALARIDA TA’LIM OLAYOTGAN TALABALARNI ESTETIK TARBIYALASHDA XORAZM DASTONLARINING TARBIYAVIY AHAMIYATI	30
12. Norova Shoiria Umrzoqovna MADANIYAT VA SAN’AT SOHASIDA TA’LIM OLAYOTGAN TALABALARDA AXLOQIY TUSHUNCHALARNI SHAKLLANTIRISHDA XUSAYIN VOIZ KOSHIFIYNING USTOZ-SHOGIRD MUNOSABATLARI HAQIDA FIKRLARI.....	32
13. Джухонова Нохида Ҳаётжоновна ТАЪЛИМ-ТАРБИЯ ЖАРАЁНИДА МИЛЛИЙ-МАЪНАВИЙ МЕРОСНИНГ ТУТГАН ЎРНИ.....	34
14. Rajabov Azamat Sharifovich “SHARQ MUTAFFAKKIRLARINING CHOLG’U SOZLARI RIVOJI VA TAKOMMILLASHUVIGA QO’SHGAN HISSALARI”.....	36
15. РажабовТўхтасин Ибодович ЎҚУВЧИЛАРГА ЎЗБЕК МИЛЛИЙ ФОЛЬКЛОР ҚЎШИҚЛАРИ ВОСИТАСИДА ЭСТЕТИК ТАРБИЯ БЕРИШ.....	39
16. Raxmatov Nurbek Erkinovich FORTEPIANO SOZINING KELIB CHIQISH TARIXI VA UNING MADANIYAT VA SAN’AT SOHASIDA O’QITILADIGAN FANLARDA TUTGAN O’RNI.....	41
17. Ruziyev Davron Yuldashevich MADANIYAT VA SAN’AT TA’LIMIDA O’QUVCHILAR JAMOASINI MUSIQIY-ESTETIK TARBIYALASHNING AYRIM MASALALARI	45
18. Ҳасанов Ҳалим Равшанович МАДАНИЯТ ВА САНЪАТИМИЗ РИВОЖИДА МУМТОЗ МУСИКА ЖАНРЛАРИНИНГ ТУТГАН ЎРНИ	47

УРМА ЧОЛҒУЛАР ИЖРОЧИЛИГИДА МИЛЛИЙ ВА МАҲАЛЛИЙ УСЛУБЛАР

Олимхўжа Исломович Каримов

Бухоро давлат университети Санъатшунослик
факултети Мусиқа таълими кафедраси доценти
o.i.karimov@buxdu.uz

Аннотация: Ушбу мақолада Марказий Осиё халқлари маданиятида урма шаклланиш тарихи ва мусиқий меросимизда тутган ўрни ҳақида фикр юритилган. Ўрта асрларда мавжуд бўлган ва ҳозирги даврга қадар бир қатор тараккиёт босқичларини босиб ўтиб мукамал даражада шаклланган зарбличолғулар сози хусусида маълумотлар келтириб ўтилган.

Калит сўзлар: “Хатна” ёки “Ўғил тўй”, “Ёш тўйи”, “Никоҳ тўйи”, “Қиз базми”, “Ётоқ тўйи”, “Фотиҳа”, “Ҳино бандон”, “Келин салом”, “Саллабандон” ва “Рахтзанон”, “Домод барии”.

Марказий Осиё халқлари маданиятида урма чолғуларнинг ўзига хос услубий йўналишлари, миллий ва маҳаллий ижрочилик хусусиятлари авлоддан-авлодга ўтиб, бизгача етиб келган. Масалан, “Ҳо-замзам” кўшиғини Тожикистонда фольклор услубларида айтилишини учратиш мумкин. Бу кўшиқ даврлар ўтиб анча такомиллашиб, замонавий мусиқа ижрочиличигида ўз ўрнига эга бўлган. Унинг фольклор услубига бирмунча яқинлиги, усул тартиблари Бухоронинг “уфар”ига ўхшаб кетади. Бирок, Бухоро анъанавий уфарининг ижро этилиш хусусиятини ўзга бирор этник гуруҳ ёки халқники билан солиштириб бўлмайди. У фақат Бухорога хос услубий шаклда эканлиги билан алоҳида ажралиб, сезилиб туради. Р.Абдуллаев “Марказий Осиё маросим мусиқаси” тадқиқотида, асосан ўзбек, туркман, қозоқ, қирғиз ва қорақалпоқ каби туркийзабон аҳоли билан бирга, форс-тожик вакиллари ҳам ёндош яшаши натижасида миллий анъаналарнинг мусиқий-маънавий ҳаётда кўплаб урф-одатлар, байрамон базмлар, диний маросимларнинг нақадар кўшилиб-чатишиб кетганлиги ҳақида қизиқарли фикр-мулоҳазалар юритади.

Марказий Осиё халқлари оилавий турмуш тарзида урма чолғуларда ижро этиладиган “Хатна” ёки “Ўғил тўй”, “Ёш тўйи”, “Никоҳ тўйи”, “Қиз базми”, “Ётоқ тўйи”, “Фотиҳа”, “Ҳино бандон”, “Келин салом”, “Саллабандон” ва “Рахтзанон”, “Домод барии” каби удумларда муайян мусиқий намуналарни жалб этиш анча ривож топган. Ўзбек ва тожик халқлари миллий урф-одатлари, турли асрий анъаналари, жумладан, “саллабандон”, “рахтзанон”, “жойғундорон”, “келин талбон”, “чиллагурезон”, “фотиҳа” тўйлари асосан аёллар иштирокидаги маросимлар бўлиб, буларни ўтказишдан олдин, диний удумдаги “оши биби сешанбе”, “биби мушкулкушо”, “падар оши”, “Пайғамбар оши”, каби маросимлар ҳам ўтказилади. Сўнг, навбати билан юқорида кўрсатилган маросимлар нишонланади. Бухорода киз тўйлари ёки суннат тўйлари билан олдин ош “падар оши” ёки “наҳорги ош” берилади. Унда асосан халқ мумтоз ашулалари, Шашмақомдан парчалар 2-3 ижрочи томонидан, дойра, ғижжак ва танбур жўрлигида, баъзан эса сато, тор ва бошқа чолғуларда ҳам ижро этилади. Соф “нўла-самўла” ўқиш услуби ғижжак ёки жиғғак “хучир” чолғусида айтилади, баъзан дойрада фақат тароват бериб турилади. Бу ўқиш усулиёти рубоий айтиш услубларига ҳам яқинлашади. Бундай жиддий ва салмоқли ўқишлар Тожикистоннинг Кўлоб ва Қўрғонтепа услубларида ҳам мавжуд, аммо уларда соф самўла, фардхонлик, наътхонлик дутор ёки хучир чолғуси жўрлигида айтилади.

78 ўлчови Тожикистоннинг барча вилоятлари – Душанбе, Кўлоб, Қўрғон-тепа, Помир, Хўжандда ижро этилади. Бу ўлчов Туркменистонда ва Ўзбекистоннинг Самарқанд вилояти ва Фарғона водийсида ижро этилса, 88 ўлчовли усуллар фақатгина Тожикистоннинг Помир-Бадахшон ҳудудида қўлланилади. Қолган ўлчовдаги усулларни Марказий Осиёнинг барча ҳудудларида учратиш мумкин. Аммо, оҳангга жўр бўлиб чалинадиган усулларнинг ўз навбатида фарқи катта. Бунда “мавригхонлик” “Шашмақом” йўналиши билан боғланганлиги ҳам диққатни жалб этарлидир. Масалан, Бухоро мавриги ижрочиси Тўхфахонда бештадан то саккизтагача бўлган бўлинмаларда айланма даромад (кириш) ва буромад (чиқиш) ҳамда авжлардан иборат бир неча кўшимча қисмлар мавжудлигини айтиб ўтган. Олияхон ижросида эса занг-бандининг кўпгина сўзлари мавригхонлик қисмларидан олинган бўлиб, шеъринг матнининг анча қисқартирилганлигини кўриш мумкин. Мавригхонлик дойра, занг

ва қайроқ созларида ижро этилади. Мавригихонликни фақат дойра, занг, қайроқ кабилар воситасида ижро қилиниши, унинг Шашмақом қисмларига маълум даражада яқин услубий йўналишга эга эканлиги диққатни жалб этади. Масалан, “Соқийнома”нинг иккинчи қисмида “Занг” (шогирд орқали ёддан) айтилади. Бухоро “Занг банди” бўлимининг асосий қисмларидан бири Мавриги-хонликнинг иккинчи асосий қисми “Уфар” бўлса, учинчи асосий бўлинмасига “мухаммас”хонлик, лапарлар ва шеърий айтишув-лардан иборат мусобақалар киради. Мавригихонлик, асосан уч тоифа ижрочилар: кўш дойрачи, созанда-ракқос ва ҳофизлар дойрасида амалга оширилади. Ижро пайтида муайян қисмларни такрорлаш ва савол матнларини қайтариш ёки жавоб тарздаги қайтармалар қодаларини бажаришда ҳофизнинг шогирди ҳам жўр бўлиб, иккала хонанда (устоз ва шогирд) иштирок этади. Ҳозирги кунда Занг-бандининг “мухаммас” қисмида эса сўзларни талаффуз этиш, бандларнинг ҳар бирида очиш ва ёпиш, янги бандгўйликка киришдан олдин дойрачилар “Сафалак” – “уфар” ва қайтармаларни ижро этадилар. Занг бандининг 1-бўлимида ўзига хос кириш қисми 3\8 ўлчовли ритм-усулда бошланса, ундан кейинги 2-қисми “Ай нозанин” ва “Оранжевой” 5\8 ўлчовдаги куйдан сўнг, 3-қисм – 6\8 ўлчовли уфар тусидаги “Бой-бой” радифли айтимга ўтилади. Мавригихонликда лапарлар, рақсбоп қисмлар билан бир қаторда мухаммаслар ҳам муҳим ўрин тутди. Умуман мавригихонлик аслида эркаклар базми ва бошқа йиғинларга мансуб бўлган. Ҳозирги даврда эса унинг аёллар билан қўшилиб ижро қилиниш ҳоллари ҳам мавжуд.

Албатта, Марказий Осиёнинг қадимги давлатларида, юқорида кўрсатилган жанрлар, дойра ижрочилиги кузатилишида у ёки бу давлатда ўзгача ритмик тузилиш ва яқинлик ёки бетакрор ягона услубларда бўлади. Ф.Кароматли Хоразм, Бухоро ва Тожикистоннинг Помир ҳудудларидаги турли хил бетакрор ва бой мусиқа санъат турларини назарий ва амалий жиҳатдан кенг ёритиб, тадбиқ этади. Ф.Кароматов, Н.Нуржонов тадқиқотларида Помир халқининг миллий удумларини кўп қиррали шаклларда тасвирий хусусиятлар ва нотографик услубда батафсил кўрсатиб, дойра ҳамда якка ижродаги (Дафф чолғусида), Помир анъанавий удумларини касбий хусусиятларини очиб берганлар. Улар “Чўп базай”, “Раққоса базай”, “Чатроқ”, “Қобуай”, “Хатер”, ва ҳоказо номланишларга эга.

Хоразм маҳаллий анъаналарида жуда кўп усуллар Бухоро Шашмақомидан олинган. Аммо, айрим уфар таснифларида улар ўз аниқ усулига эгадирлар. Бу усул ҳам тарихий усул таснифи ҳисобланади.

Бухоро раққосаларининг саломга чиқиш, асар боши уфарида ва мавригихонликнинг мухаммас қисмларида дойра-сафолак уфарида ўзаро яқинлик мавжуд.

Қайроқ ўйинлари Бухоро, Самарқанд ва Хоразмда қадимги даврлардан бошлаб, икки қўл бармоқлари ёрдамида, бир қўл иккинчи қўлдаги қайроқлар садолари билан савол-жавоб қилгандек ижро қилинади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Чолғу ижрочилиги ва ансамбли. Ўқув қўлланма / Каримов О.И., -Бухоро: «Садриддин Салим Бухорий» Дурдона нашриёти, 2019.
2. Чолғу ижрочилиги (прима рубоби, кашқар ва афғон рубоблари). Ўқув қўлланма / Каримов О.И., - Бухоро: «Садриддин Салим Бухорий» Дурдона, 2020.3.
3. Каримов, О. И. (2020). Значение специфических особенностей и воспитательных возможностей узбекских народных инструментов. Academy, (3(54)).
4. Каримов, О. И. (2020). ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЕ МУЗЫКАЛЬНЫЕ ВЗГЛЯДЫ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ МУЗЫКИ. Вестник науки и образования, (22-2 (100)).